

Zühd'ün Anlamı ve Gayesi Üzerine Bir İnceleme | Tüba Kaya

ÖZ Bu çalışmada Kur'an ve Hz. Peygamber' in hayatında zühd kavramı ele alınarak genel bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır. Daha sonra mutasavvıfların görüş ve yorumları incelenip zühd kavramının gayesine ulaşılmıştır. Bunun az ile yetinmek değil çalışıp insanlara yardım etmek olduğunu, haram yolla elde edilen malın cezaya sebep olacağını, helal malında hesabının olduğunu bilerek dünya nimetlerinden faydalanmamız gerektiğini söylemek mümkündür. Anahtar sözcükler: Zühd, zahid, sufi, tasavvuf, dünya.

Zühd kavramı dünyaya değer vermemektir. Dünyaya değer vermemekten kastedilen mana ondan soyutlanmak değil gönül vermemektir. Allah'ın helal olarak kabul ettiği nimetleri haramlaştırma ya da dünyadan elini eteğini çekme gibi bir bakış açısı zühd anlayışıyla bağdaşmamaktadır. O ne bir manastır hayatıdır ne de mistizmin uzantısıdır. Zahidane hayat Kur'an ve sünnete uygun bir yaşam şeklidir. Bu yazıda zühdün tanımını ve uygulama biçimini ıstılahı anlamı, mutasavvıfların zühd hakkında yorumları ve anlayışlarını, Kuran ve Peygamber'in hayatından yola çıkarak açıklayacağım.

1. Zühdün Sözlük Anlamı: Zühd, Arapça bir kavramdır. Bir şeye meyletmemek, rağbet etmemek, yüz çevirmek, ilgisiz davranmak ve terk etmek manalarına gelir. 2 Zühd kelimesine dünyaya karşı isteksiz olmak, ona ilgi göstermemek ve bir nevi onu terk etmek gibi manalarda verilebilir.

2. İstılahi Mana Olarak Zühd Kavramı: Tasavvufi ıstılah olarak, dünyaya ait olan mal, mülk, şöhret gibi tutkulardan nefsi alıkoymaktır. Ali b. Ebu Talip (ra.)' e "Zühd nedir" diye sorulur? O da şu cevabı verir: "Dünyayı ister Müslüman ister Gayrimüslim yesin buna aldırmanamandır." Dünyaya, maddeye ve menfaate rağbet etmemek bu gibi şeyler soğuk ve isteksiz davranmak, çıkarıcı, menfaatperest, ihtiraslı ve bencil olmamak demektir .3

3. Zühd ve Kur'an'da Dünya Hayatı: Zühd kavramı Kur'an'da geçmemektedir. Zahit kelimesi ise Yusuf suresinde; kardeşleri tarafından kuyuya atılması bahsinde zikredilmektedir, 4 dünya hayatının geçiciliği, 5 dünyadaki yaşantının oyun ve eğlenceden ibaret olması 6 gibi ayetlerde insanın geçici işlerden uzak durması ve baki olan ahiret hayatı için çalışıp gayret göstermesi teşvik edilmiştir.

4. Hz. Peygamber Döneminde Zühd Hayatı: Hz. Peygamber ve ashabı aza kanaat edip çokluktan yüz çevirerek zahidane bir yaşam sürdürmüşlerdir. Hz. Aişe'den rivayet ediliyor: "Ensardan bir kadın yanıma gelmişti. Rasullullah'ın yatağının katlanmış bir şilteden ibaret olduğunu görünce, doğru çıkıp evine gitti ve içi yün doldurulmuş bir yatak alıp getirdi. Allah Resulü (s.) eve geldiğinde bu nedir? Diye sordu. Ben de "ensardan falanca kadın gelmişti. Senin yatağını gördü ve bunun üzerine bu yatağı gönderdi." Dedim. Allah Resulü (s.) bana: " O yatağı geri yolla" dedi. Ben ise yollamadım. Çünkü böyle bir yatağın evimde bulunması hoşuma gidiyordu. Allah Resulü (s.) ısrarla bana üç sefer geri vermeme istedi ve " Ey Aişe! Allah'a yemin ederim ki şayet isteseydim Allah, altın ve gümüşten dağları benimle yürütürdü." buyurdu. Bunu üzerine bende yatağı geri gönderdim. 7 Hz. Muhammed'in zühd hayatı sürdürmesi imkânsızlıktan değil, kendi tercihiydi. İslam topraklarının genişlediği, devletin güçlü bir hale geldiği ve zenginliği arttığı dönemlerde bile zahidane yaşantısından taviz vermemiş ve sade hayat tarzına devam etmiştir. Savaşlardan sonra elde edilen ganimetleri ya da malları elinde tutmadan hemen ihtiyaç sahiplerine verirdi. Başta ashab-ı suffe olmak üzere sahabeleri de bu minvalde yetiştirmeye ihtimam göstermiştir. Dünya nimetlerine karşı bütün insanlığın zühd tavrı sergileyemeyeceğini düşünmüştür. Helal dairede olmak şartıyla servet sahibi olmayı da reddetmemiştir. "Dürüst ve emin bir tüccarın nebiler, sıddıklar ve şehitlerle beraber olacağını söylemiştir. 8 Dünya nimetlerini tamamen reddeden ve ondan yüz çeviren bazı kişileri peygamber (s.) uyarmıştır. Vücudumuzun, ailemizin, çocuklarımızın, akrabalarımızın üzerimizde hakkı olduğunu; o hakların da sahiplerine verilmesi gerektiğini hatırlatmıştır. 9

5. Mutasavvıfların Zühd Hakkında Yorumları

Zühd döneminde yaşamış bazı sufilerin, zühd kavramına yükledikleri manaları inceleyelim.

- a) Helal ve haram olan işler Allah tarafından belirlenmiştir. Zühd de Allah'ın yasaklarından uzak durmaktır. Kulun helal yolla elde ettiği nimetleri terk etmesi başkalarının elinde bulunana rağbet göstermesi ya da elinde bulunmayan için üzülməsi doğru değildir. Nitekim "Elinizden çıkana üzülmeyesiniz, size verdiği sevinmeyesiniz." 10 ayeti elinde bulunana sevinmeyen, elinden çıkana üzülmeyendir anlayışını emretmektedir.
- b) Zühd helal olan fiillerde de kifayet miktarı ile yetinmektir. Kulun Allah'ın verdiklerine rıza göstermesi, şikâyet etmemesi, elinde bulunanlarla iktifa etmesi gerekmektedir. "Dünyanın faydası pek azdır. Ahiret ise sakınanlar için elbette hayırlıdır." 11
- c) Zühd övülmeyi ve yerilmeyi eşit görmektir. Zühd nimetlere nail olunca sevinmemek elden çıkınca da üzülmemektir. Süfyan Sevri " Dünyaya karşı zahid olmak, kanaat sahibi olmak demektir. Kuru ekmek yemek ve aba giymek zühd değildir." 12 demiştir.
- d) Zühd boş ve gereksiz işleri bırakmaktır. Allah'tan başka tüm isteklerden kalbini temizleyen kişi zahiddir. 13 Bu cümleden de anlaşıldığı gibi kulun dünyevi arzularını kalbinden çıkarması zahid olma yolunda ilerlemesini sağlayacaktır. " Zahid nefsi ile meşgul olmadığı zaman hayatı hoş olmaz, arif ise nefsi ile meşgul olduğu zaman hayatı hoş olmaz." 14
- e) Zühd, ahiret hayatını kazanmak için dünyalık nimetlerden uzak durmaktır. Zühdü gerçekleştiren kul dünyevi isteklerden uzaklaşacak ve ahiret yönelecektir. Allah'a yakınlaşmaya başlayacak Allah'ın dışındaki her şeyden uzaklaşacaktır. Zühd bir terk fiilidir. Terk edilen şeylere göre dereceleri bulunmaktadır. Zühdün ilk basamağı haramları terk etmek, ikincisi şüpheli olan şeylere karşı temkin sahibi olmak, üçüncüsü ise ruhsatları bırakıp azimetlerle amel etmektir. Bu saydığımız maddeler bizi dünyevi isteklerimizden uzaklaştırıp ahiret hayatını kazanmamızı sağlayacaktır.
- f) Zühd, Allah için dünyevi ve uhrevi isteklerden vazgeçmektir. Zühdün en yüksek mertebesi Allah'tan gayrı her şeyi kalpten silip atmaktır. Zühd, sufiler tarafından "terk-i dünya, terk-i ukba, terk-i hesti ve terk-i terk şeklinde özetlenmiştir." 15 Terk-i terk makamı salikin kendinde hiçbir fiil görmemesi her şeyin failinin Allah olduğunu bilmesidir. Bayezid-i Bistami' ye zühd sorulduğunda " Ben zühdte üç gün (devir) kaldım, dördüncü gün zühdten çıktım. İlk gün dünyaya ve dünyada olan şeylere, ikinci gün ahirete ve orada bulunan şeylere, üçüncü gün Allah'tan başka ne varsa hepsine karşı zahid oldum. Dördüncü gün olunca bana Allah'tan başka bir şey kalmadı" 16 şeklinde cevap verdi.

6. İlk Dönem Mutasavvıflarının Zühd Anlayışı:

İlk sufilerden İbrahim b. Ethem' e göre zahid bir yaşantı sonucu salihler mertebesine ulaşmanın yolu şöyledir. "Nimet peşinde koşmayı bırakıp, sıkıntıya alışmak. Azameti terk edip, alçakgönüllü olmak. Zenginlik ihtirasından vazgeçip, hakkın verdiği şükretmek, Tembelliği terk edip, çalışmaya devam etmek. Emelleri terk edip, amellere sarılmak, uykuyu azaltıp, ekseri vakitleri uyanık geçirmektir." 17 Cüneyd-i Bağdadi'ye göre " Züht elde malın, kalpte mal sahibi olma arzusunun bulunmamasıdır." 18 demiştir. Zühd döneminde zahidlere verilen isimler şunlardır:

- a) Fukara: Fakir bir yaşam şeklini tercih ettikleri için bu isimle anılmışlardır. Hatta ben demek yerine fakir demeyi tercih etmişlerdir. Dünya ve onun nimetlerine önem vermedikleri için sade bir hayat yaşamışlardır. Yokluktan hiçbir zaman şikâyetçi olmamışlardır. Ellerine geçen malları ihtiyaç sahiplerine vermişlerdir.
- b) Seyyahin: Diyar diyar dolaştıkları için seyyahin denilmiştir.
- c) Guraba: Vatanlarını terk edip garip garip dolaştıkları için bu isimle anılmışlardır.
- d) Cuiyye: Aç kalmak ve az yemek manasına gelen cuiyye ilk dönemlerde zühd hayatı yaşayanlar için kullanılmış bir kavramdır.

- e) Sufi: Ehl-i tasavvufa verilen ve en çok kullanılan bir isimdir. Sufi, Allah ile olan yakınlığından dolayı yüksek makamlara ulaşan ve zahidane hayat tarzını benimseyip ömrünü o şekilde devam ettirendir.
- f) Şikeftiyye: Memleketlerini terk edip mağaralarda yaşadıkları ve insanlardan uzaklaşıp münzevi bir yaşam şeklini benimsedikleri için bu isimle anılmışlardır.
- g) Nuriyye: Dünyadan yüz çevirenlerin kalplerinin nurlanacağı düşünülmekteydi. Kaplerini nurlandırma gayreti gösterdikleri için "nuriyye" olarak isimlendirilmişlerdir.

İslam tarihinde zühd kavramı aynı şekilde düşünenlerin ve yaşayanların oluşturduğu bir tür harekettir. Hz. Peygamberin vefatından itibaren İslam topraklarının hızla büyümesi, maddi refah seviyesinin hızlı bir şekilde yükselmesi, dünyaya ve nimetlerine ilgili ve alakayı arttırmıştı. Tabiin ileri gelenlerinin Hz. Peygamber ve sahabe nesline uyararak zühd hayatına yönelmeleri, zühd hareketinin Basra'dan Kufe'ye, Bağdat'dan Horarsan.'a kadar yayılmasını sağlamıştır. Basra'da Hasan-i Basri, Abdulvahid b. Zeyd, Malik b. Dinar, Habib el- Acemi; Kufe'de Ebu Haşim es- Sufi, Davud et- Tai, Süfyan es-Sevri, Amr b. Utbe, Cabir b. Hayyan; Horasan' da İbrahim b. Edhem, Fudayl b. İyaz, Şakık-i Belhi ve Ahmed b. Harb zühd hareketinin önde gelen temsilcileridir. 19

Bazı oryantalistler tasavvufta zühd anlayışının Hristiyanlıktan alındığını ileri sürmüşlerdir. Nicholson, İslam'daki zühd anlayışını Hristiyanlığın ortaya koyduğu bir nazariyye ile uyum içinde bulunduğunu ve bu nazariyeden beslendiğinin açıkça bilindiğini iddia etmektedir. 20 İslam'daki zühd anlayışı tamamen Kur'an ve sünnet kaynaklıdır. Zühd hayatı Hz. Muhammed (s.)' in uyguladığı bir hayat tarzıydı. Kur'an'da geçen " Dünyanın faydası pek azdır. Ahiret ise sakınanlar için elbette hayırlıdır." 21 ifadesi bunu desteklemektedir. Dolayısıyla mutasavvıfların benimsedikleri zühde dayalı yaşam biçimi, herhangi bir din, düşünce ya da felsefenin etkisiyle ortaya çıkmamıştır.

Ebu'l- Ferec İbnü'l –Cevzi zahitlerin ilk defa İslam'da görüldüğünü, Hz. Peygamber zamanında zühdün iman ve İslam şeklinde olduğunu sonraları zahid ve abid olarak adlandırıldığını zühde yapışan, ibadette aşırıya giden ve dünyadan elini eteğini çeken grupların ortaya çıktığını, bunların kendine has yollar edildiğini Telbisül İblis eserinde belirtmiştir .22

Zühd hakkında hatalı davranışlar sergileyen bazı mutasavvıfların aksine sufilerin çoğu haram olan şeylerin Müslümanların hepsine farz, helalden fazla olanı terk etmek fazilet, şüpheli olan şeylere yaklaşmamanın da keramet alameti olduğuna inanmışlardır. 23 Zühd sufilerin en belirgin özelliklerindendir. Bu bir tür yaşam biçimidir. Dünya ve nimetlerine karşı çıkma, nefsanî istekleri yerine getirmeme şeklinde mücadele edilerek beden ve ruhun olgunluğa erişmesidir.

Zühdün üç boyutu vardır. Terk, rağbet ve rağbeti gerektiren irade. Bir şeyi bizatihi terk ile züht tavrı gösterilmiş olmaz. Zira bir fiilin değeri ve önemi o fiilin kendisinde değil yöneldiği gayededir. Bu gaye dünyevi olmamalı uhrevi olmalıdır. Zühd tavrını gösteren zahid terk ettiği şeyle rağbet ettiği şey arasında seçimde bulunan kimsedir. 24

Zühd fakirlik, yoksulluk, miskinlik demek değildir. Mala sahip olup malın insana sahip olmamasıdır. Hz. Peygamber döneminde zenginlik ve zühd bir arada bulunmuştur. Hz. Osman hem çok zengin hem de zühd hayatını yaşamış bir sahabeydi. Zühd bir şeylere sahip olmayı terk etmek değil. Dünyaya rağbet ve hırsı terk etmektir. Dünya ne kadın ne çocuk ne de kumaştır. Dünya seni Allah'tan gafil bırakan şeydir. 25 Demek oluyor ki zühd konusunda önemli olan senin bir şeylere sahip olmaman değil şeylerin sana sahip olmamasıdır. Kur'an'da mal ve evlada sahip olmak yerilmemiş, onların Allah ve peygamberden daha sevgili ve daha önde tutulması kınanmıştır. Zühdün gayesi yoksulluğu gerçekleştirmek değil insanın iç kuvvetlerini mahveden hırsı temizlemektir. Bu nedenle tasavvuf ehli "gerçek hür ve gerçek zahittir" 26 denilmiştir.

Hicri 2. asrın sonlarına kadar zühd anlayışı bireyseldi. Bu dönemde zahidane yaşamın gayesi, güzel ahlak sahibi olup, kâmil seviyeye ulaşmaktır. Daha sonraki dönemlerde zühd hayatı abartılarak dünyayı tamamen terk etmek şeklinde aşırılığa bürünmüştür.

- Sonuç Az yemek, az konuşmak, az uyumak, cömert olmak uzlet, kimseden bir şey istememek, şöhet makam, mevki sevgisini terk etmek zühhd sahibi kişilerde bulunan özelliklerdir. Zahid yaşantının gayesi az ile yetinmek değil, çalışıp kazanıp ihtiyaç sahibi insanlara yardım etmektir. Mutasavvıfların dünya ve nimetlerine bakış açıları tamamen dünyadan uzaklaşma ve münzevi bir hayat sürdürme şeklinde olmayıp dünya hayatının geçiciliğini unutmadan yaşamaktır. Allah'ın helal kıldığı nimetleri haram kılmak söz konusu değildir.

Kaynakça: Cevzi, Ebü'l Ferec İbnü'l-. Telbisü İblis (nşr. M. Münir ed- Dimaşki). Kahire, 1386. Efendi, Asım. Kamus Tercümesi, Zühhd maddesi. İstanbul, 1304 – 1305. Eraydın, Dr. Selçuk. Tasavvuf ve Tarikatlar. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2017. Gazzali. İhya'ü'ulumi'd-din. Beyrut, 1989. Kelabazi. Ta'arruf. İstanbul: Dergah Yayınları, Mart, 2019. Kuşeyri, Abdülkerim. Kuşeyri Risalesi. İstanbul: Dergah Yayınları, 2017. Nicholson, Reynold A. The Mystics of Islam. Oxford University, 1959. Özköse, Kadir. «Zühhd ve Sufilerin Zühde Yükladıkları Anlam: Tasavvufta Dünyevileşmeye Tepkisel Yaklaşım.» Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2002: 176-194. TDV. İslam Ansiklopedisi. Zühhd. Tirmizi, Muhammed b. İsa. el- Camiu' Sahih. Beyrut, 1987.